

Володимир ПИЛИПОВИЧ (Перемисьль)

**НЕВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ БОГОСЛОВ XVIII ст.
ТЕОДОЗІЙ РУДНИЦЬКИЙ-ЛЮБЕНЕЦЬКИЙ,
ЕПИСКОП ЛУЦЬКИЙ ТА ОСТРОЗЬКИЙ**

Гортаючи цінне бібліографічне видання Якіма Запаса та Ярослава Ісаєвича *Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні*, у першій частині другої книги натрапив на цікавий коментар до описаного там стародруку:

Rudnicki [Łubieniecki] Theodosius. Vindicatio genuini sensus Ecclesiae Catholico-Ruthenae. De forma Sacramenti Eucharistiae, auctoritati SS. Patrum Orientalium innixa, propria vero traditione ejusdem Ecclesiae Ruthenae firmata. Львів, друкарня колегіуму, 1748. 4°. [15] арк.

Упорядники каталогу інформують, що «значну частину тексту (уривки з творів Іоанна Златоуста, Іоанна Дамаскіна, І. Гізеля, Ф. Софоновича, С. Яворського, з львівських та київських друків) надруковано паралельно церковнослов'янською (кириличним шрифтом) і латинською мовами»¹. Я звернувся до своїх львівських друзів з Українського Католицького Університету з проханням виготовити копію з цього стародруку й через місяць отримав електронну версію цієї, як і сподівався, дуже цікавої праці, що досі не була предметом досліджень богословів чи істориків літератури. Михайло Возняк ні словом не згадав про цю книжку в *Історії української літератури*; коротко про цей друк писали у своїх каталогах такі визначні бібліографи, як Кароль Естрайхер та Федір Максименко.

Біографічні дані про автора *Vindicatio* єпископа Теодозія Рудницького-Любенецького дуже скупі. Народився близько 1700 р.; у віці 11 років вступив до Львівської єзуїтської колегії, яку закінчив у 1717 р. (саме з друкарні цієї колегії пізніше вийшов його твір). У 1730 році його висвячено на єпископа Луцького та Острозького. Помер 1750 р.² У 1727 р., ще як ігумен Почаївського монастиря, Теодозій Рудницький зафундував місцеву друкарню оо. василіян, що зробила вагомий внесок в українське книгодрукування та українську культуру XVIII ст.³ За дозволом єпископа Теодозія в Почаєві надруковано

¹ Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні*, кн. 2, ч. 1: 1701–1764. Львів 1984, с. 82, № 1649.

² Дмитро Блажейовський. *Ієрархія Київської Церкви (861–1996)*. Львів 1996, с. 264.

³ Я. Ісаєвич. *Українське книговидання: Витоки. Розвиток. Проблеми*. Львів 2002, с. 279.

Тріюдь (1744) та *Богословію нравоучительную* (1751). З ватиканських джерел відомо, що владика Рудницький підтримував певні контакти з православними Києва.

На титульній сторінці стародруку написано:

Оборона правдивого становища Католицько-руської Церкви щодо форми Таїнства Євхаристії, яке спирається на авторитети Святих Східних Отців, завірена властивою традицією цієї ж Руської Церкви, засвідчена в поясненнях трудом і працею пресвященного всечесного доктора богословія Теодозія Любенецького Рудницького, єпископа Луцького та Острозького, екзарха всієї Русі, архімандрита Жидчинського, видана друком 1748 року в друкарні Львівської колегії отців єзуїтів⁴.

Друк складається з таких частин:

1. *Ad Lectorem* (До читача), арк. 2–2 зв.
2. *Prolegomenon* (Передмова), арк. 3–3 зв.
3. *Declaratio prima* (Перше пояснення), арк. 4–5.
4. *Declaratio secunda* (Друге пояснення), арк. 5–7.
5. *Declaratio tertia* (Третє пояснення), арк. 7–15 зв.
6. *Finis* (Закінчення), арк. 15 зв.

У зверненні до читача автор інформує, що цей твір про істинну поставу Руської Церкви щодо форми Євхаристії за останні кілька років був уже багато разів переписаний, бо ж чимало хто хотів його мати⁵. Але тому, що в процесі переписування цієї тримовної праці (насправді твір написано чотирма мовами: латинською, церковнослов'янською, староукраїнською та старопольською) виникла загроза допущення всяких похибок, зокрема щодо точності цитування різних авторів, або появи якоїсь значної похибки, що інколи трапляється при переписуванні, автор вирішив надрукувати цей твір. Далі він просить читача не шукати в цій праці якогось завершеного трактату про Тайну Євхаристії. Єдиною метою автора було представити й подати до широкого відома, якою власне була наука Руської Церкви про форму Євхаристії. Що це єдина мета публікації, доводить сам заголовок книжки. Спонукою до написання цієї праці була, як пише автор, «наука, встановлена не так давно, очевидно 1736 року, у деяких частинах Русі, що не підлягають зверхності Римської Церкви, у якій мовиться, що освячення Євхаристійних Тайни звершується в момент прикликання Бога і Святого Духа, а також ураз із молитвами священника та церкви, а не після слів Христа: це єсть тіло моє, це єсть кров моя».

У 1736 р. друкарня Київської лаври при архимандриті Романі [Копі] видала Службник, надрукований з благословення Святійшого Правительствующаго Синода. Його було видано згідно з указом Синоду 1721 р., у якому

⁴ Тут і далі переклад українською мовою мій — В. П.

⁵ Слід зауважити, що владика Рудницький мав якийсь стосунок до василіянської колегії у Володимирі, бо саме йому учні цієї школи присвятили латиномовну театральну п'єсу *Lumen Honoris*, програма якої вийшла друком у Львові 1738 р.

сказано, що книги, видавані в українських друкарнях Правобережної України (Гетьманщини), можуть друкуватися тільки за згодою цього Синоду, а метою контролю є «чтоб розни и особого наречия никакого не было»⁶. Щоб показати читачам, які великі відмінності це спричинило, автор подав розпорядження Руської Церкви, що їх уважно зібрав із давнішої традиції. На закінчення *Ad Lectorem* (арк. 2 зв.) він пише:

Не починаємо тут боротьби, а подаємо до відома класичні контраргументи другої сторони. Тож прийми, зичливий читачу, ці очевидні свідчення Руської Церкви щодо Євхаристії. Користуйся ними для пожитку власного та своїх близьких. Залишайся у здоров'ї!

У передмові єпископ Рудницький впевнено (і наївно) констатує, що «мають, нема нікого, хто сумнівався би, що Руська Церква вже від перших хвилин свого існування просякла впливами Католицької Церкви, як у питанні правд віри, так і щодо природи Тайн» (арк. 3). Початки християнства на Русі, згідно з найдавнішою традицією Руської Церкви, можна вивести від проповіді святого апостола Андрія, про що написано в книзі *Патерик*, а також у Бзовіуса та Гавґнінуса, або з відновлення цієї проповіді єпископами Кирилом та Методієм, що прибули на Русь як місіонери з Константинополя, коли володарем Греції був Михайло III. І далі додає, що «вони, за згодою Апостольської Столиці, дозволили відправляти літургію слов'янською мовою», що, за словами Енея Сільвія, мало місце 861 р. або, за Зонарою, якого цитує Бароній, перед 878 р. Врешті, можна теж прийняти, що ця єдність тривала до кінця X століття, вона існувала за володарювання Володимира Великого, князя Русі, якого Руська Церква славить як рівноапостольного.

Як видно з імен загаданих у цьому уривку авторів, відомості з історії християнства в Україні Теодозій Рудницький почерпнув із найкращих історичних праць XVI та XVII ст.: українських — *Патерик или отечник печерский* (Київ 1702), польських — Бзовіуса та Гавґнінуса (автора *Sarmatiae Europae descriptio*, Краків 1578), італійських — Баронія (автора *Annales Ecclesiastici*). Єпископ Рудницький вважав, що ці славні початки віри були вільні від впливів іновірів і особливо близькі до католицької віри, навіть тоді, коли

згодом Руська Церква пішла за греками, дарувальниками віри, які в рамках схизми відділилися, проте в природі Тайн, а зокрема в питанні Тайни Євхаристії, завжди послідовно дотримувалася правдивого вчення Святих Східних Отців [sic], слушно вважаючи, що Таїнство Євхаристії звершується славними словами Христа: *це єсть тіло моє*, у яких здійснюється переміна хліба у Христове тіло, та *це єсть кров моя*, в яких оце словах довершується переміна вина у Христову кров (арк. 3 зв.).

Луцький владика застерігає читачів від поспішних закидів на адресу Руської Церкви, начебто вона має щось спільного з виникненням нової

⁶ Див.: Я. Ісаєвич. *Українське книговидання*, с. 252.

доктрини, яку їй намагаються накинути, бо насправді ця доктрина далека від справжньої позиції Руської Церкви, яка, на думку Рудницького, спирається на джерела її тривалої традиції та на авторитет східних Отців Церкви.

Таке закінчення *Prolegomenon* вводить читача до *Declaratio prima*. Вона побудована з цитат із праць східних Отців Церкви, що стосуються питання Тайни Євхаристії: «З метою надати цьому догматові особливого значення, перше місце займе тут гідне найвищої пошани свідчення вельми шанованого в одній і другій Церкві доктора св. Йоана Золотоустого, який так навчає у проповіді на Друге послання до Тимотея». Нижче, у двох паралельних колонках, надруковано відповідний фрагмент із проповіді св. Йоана Золотоустого церковнослов'янською та латинською мовами. Далі йде друга важлива цитата зі св. Йоана Золотоустого — *Коментар до Нового Завіту*, Слово 32 — про зраду Юди, якою автор зміцнює цю доктрину. Наступна цитата — зі св. Амвросія, з IV книги *Про тайни*, розділ 4. Завершує цю частину цитата зі св. Йоана Дамаскіна, з IV книги *Про справжню віру*, розділ 14.

Цитати церковнослов'янською мовою Рудницький міг почерпнути з різних видань українських друкарень Львова та Києва кінця XVI — початку XVIII ст., у яких виходили різні збірники з текстами Отців Церкви або окремі видання їхніх творів (зокрема, св. Йоана Золотоустого; див. *Каталог Запаска* — Ісаєвича).

Declaratio secunda є викладом учення Руської Церкви про форму Тайни Євхаристії. Це вчення, на думку Рудницького, найкраще пояснює Типікон, у якому у відповідній рубриці записано слова освячення; практичне втілення цього вчення бачимо в Літургіконі, що вийшов з друкарні львівського Успенського братства 1706 р. Єпископ цитує відповідний фрагмент цього видання (зі с. 156). Поруч надруковано переклад латинською мовою.

Про те, що в цьому питанні вчення Руської Церкви «завжди було саме таким», свідчить Евзебіуш Пимен (псевдонім митрополита Петра Могили) у книжці *Kamień z procy, Prawdy Cerkwi Świętej Prawosławnej Ruskiej, na stłuczenie fałszownościemey Perspektywy*, виданій 1644 р. у друкарні Києво-Печерської лаври. Відповідний фрагмент, цитований польською мовою, має латинський переклад.

Далі Луцький владика покликається на відповідні цитати з київського Молитвослова (на жаль, не подаючи року видання) — «вони, ясніше від сонця, показують, що зразу після виголошення Христових слів уже дійсно і реально існує Тіло і Кров Господа нашого Ісуса Христа» (арк. 6 зв.).

На особливу згадку заслуговує також літургійний обряд, що його — за словами Рудницького — стисло зберігає Руська Церква згідно з переданням св. Йоана Золотоустого та св. Василя Великого. У ньому ж то, після виголошення священником слів Христа й короткій мові «Поминаюче убо спасительную сію заповідь» і далі, піднесенням утору посвячених речей (хліба і вина), служитель відправляє більшу жертву, доповнену тими ж славними

словами. Ця дія не є нічим іншим, — пише Рудницький, — як жертвуванням правдивої та звершеної жертви Господа за всіх, бо ж не було б ніякого жертвування, якби на вівтарі далі залишався звичайний хліб та звичайне вино (арк. 7).

Declaratio tertia — це основна, найбільша за розміром частина дослідження Теодозія Рудницького, в якій автор показує *неперервну традицію Руської Церкви в питанні форми Тайни Євхаристії*.

Формі й виявам цієї традиції та спискові її творців і захисників передують така заувага автора:

Після хвального встановлення в Руській Церкві доктрини про форму Євхаристії не перестали збільшувати її славу своїми вказівками та захистом, безперестанно аж по нинішні часи, усі, що в Руській Церкві заслужили звання докторів церковного вчення, а саме: Петро Могила, Київський митрополит, який, хоч свого часу був далекий від послуху Святій Римській Церкві, проте, згідно з духом свого обряду, став відновителем церковного вчення. Цей надзвичайний любитель літератури в книзі *Евхологійон або Требник*, виданій друком у 1646 році, так висловлюється на тему форми Євхаристії (арк. 7 зв.).

Далі єпископ Рудницький цитує відповідний абзац із Требника, а поруч подає його латинський переклад (арк. 7 зв.–8.).

Наступним письменником і важливим представником київського богослов'я є, на думку владики Теодозія, Інокентій Гізель, киево-печерський архимандрит, учений муж. У книзі власного видання, під заголовком *Мир з Богом [человіку] или покаянніе святоє примиряєщее Богови человека*, надрукованій у Києві 1669 р., у розділі про Тайну Євхаристії (арк. 118) він навчає про форму цієї тайни (арк. 8–8 зв.; цитату та її латинський переклад надруковано на арк. 8 зв.–9 зв.).

Ще одним богословським твором, який цитує єпископ Рудницький, є анонімний трактат *Виклад о Церкві Святій, і о церковних річах, о Службі Божій і о вечірні*, що також був виданий друком у Києві 1667 р. Рудницький цитує два великі фрагменти з цього трактату (арк. 9 зв.–12). Сьогодні відомо, що його автором був Феодосій Софонович, ігумен Київського Михайлівського монастиря з 1665 р.⁷ Твір було перевидано в Уневі 1670 р., а недавно опубліковано його факсиміле⁸ та передрук⁹.

⁷ Див.: *Українські письменники: Біо-бібліографічний словник*, т. 1: *Давня українська література (XI–XVIII ст.)* / уклад Л. Махновець. Київ 1960, с. 515.

⁸ Див.: Феодосій Софонович. *Хроніка з літописців стародавніх* / підгот. Ю. Мицик, В. Кравченко. Київ 1992. Факсиміле стародруку на с. 265–284.

⁹ Сучасний православний історик о. Юрій Мицик у передмові до передруку трактату Ф. Софоновича так коментує його пояснення: «Насправді ж перетворення Святих Дарів під час Літургії відбувається пізніше, після призвання священником чи архієреєм Святого Духа» (єромонах Феодосій (Софонович). *Виклад о Церкві святій* / упор. о. Юрій Мицик. Київ 2002, с. 13).

Наступним представником цієї київської школи є Йоаникій Галатовський, чернігівський архимандрит. У книжці власного видання, написаній у формі диспуту між християнином і євреєм, яку було надруковано 1672 р. під заголовком *Messyas Prawdziwy Chrystus Syn Boży*, на арк. 143 зв. він навчає: «Ktoregoż czasu z Chleba staie się Ciało Chrystusowe? Y z wina staiesię Krew Chrystusowa, y iakim sposobem? Chciałbym ia to wiedzieć» (арк. 12–12 зв.).

Найбільше уваги владика Рудницький присвячує богословським поглядам Стефана Яворського, митрополита Рязанського та Муромського, викладеним у книжці *Камень вѣры*, яку було надруковано в Києві 1730 р. Варто зауважити, що перше її видання вийшло в Москві 1728 р., уже після смерті митрополита (†1722). До московської публікації трактату долучено біографію Яворського, написану Ф. Лопатинським. Трактат Стефана Яворського мав багато перевидань у XVIII та XIX ст. і був предметом досліджень істориків та богословів¹⁰.

Після чотирьох цитат із *Камня вѣры* митрополита Яворського владика Рудницький звертає увагу на те, що в кінцевому розділі київської публікації видавці припустилися перекирчування, бо там «міститься противна [С. Яворському] думка, яка вчить, що нібито слова Христа, які під час Літургії виголошує священник, опинилися там із причин історичних, а не освячувальних та що з виголошенням тих слів не відбувається переміна хліба в тіло Христове, ані вина у кров». Автор переконаний, що «цю заувагу вставлено там нечесними оновителями, які дбають лише про те, щоб принаймні в цій останній публікації, сфальшованій ними в цій точці, перетягнути на свій бік вчення вищезгаданого автора» (арк. 15–15 зв.).

Книжку владика Теодозія завершує *Finis* — «на більшу славу Господа, якому в найсвятішій Тайні Євхаристії, аж до кінця світу, повинні віддавати честь усякі істоти піднебесні, земні та підземні».

Полемічне вістря книжки Теодозія Рудницького спрямоване, очевидно, проти постанов московського Синоду, указ якого від 31 серпня 1721 р. забороняв у київських виданнях будь-які розходження з книгами, виданими в Москві. Оце й був початок кінця київського богослов'я та могилянської богословської думки на православній Україні.

Василіянський історик і літургіст о. Михайло Ваврик (1908–1984), пояснивши суть розходжень поміж київським і московським богослов'ям, констатував: «Київське віронавчання про освячувальну силу Христових слів було скасоване вже в початковій стадії обмосковлення Української Православної Церкви і збереглося тільки в Укр. Кат. Церкві та її Літургії»¹¹. Для нього було незрозумілим, чому «всі Службники, видавані під цю пору в

українській Автокефальній Православній Церкві, так цупко тримаються синодального тексту, зокрема в чині освячення св. Дарів». А в закінченні статті він додає, що збереження могилянської форми в літургійній практиці Української Греко-Католицької Церкви завдячуємо митрополитові Кипріянові Жоховському, який «у богослужбовій ділянці [...] перейняв з Могилянського службника 1639 р. освячувальні формулки: *Прийміте, ядите, сіє єсть Тіло моє і Пийте от нея всі: сія єсть Кров моя*»¹².

Книжка єпископа Теодозія Рудницького-Любенецького *Vindicatio* резюмує католицько-православну дискусію про Євхаристію (полишивши осторонь давніші суперечки з протестантами), а також презентує у формі антології погляди київської богословської школи стосовно освячувальної сили Христових слів. Отже, владика Луцький та Острозький адресував свою *Оборону* не тільки російським богословам і їх київським однодумцям — він прагнув звернути більшу увагу українських католицьких богословів на це питання.

Певним продовженням порушуваних єпископом Рудницьким проблем була видана 1753 р. у тій же львівській друкарні Колегії оо. єзуїтів книжка Андрія Завадовського *Misterium Ssmi Eucharistiae Sacramenti cum Misticis Liturgiae Ceremoniis ac Alilis... Leoni in Szeptyce Szeptycki*. Книжку написано церковнослов'янською та староукраїнською мовами, і тільки заголовну сторінку надруковано латинською. Автор у вступі *Ко читателю* пише, що в третій частині книжки описує «так обряди сакраментальна, яко і іння от Ісуса Христа, от Святих Апостол, от святих Отец, сохраненная і изданная, яже ніциї Кафолики Російській по неволи своей з погоршенієм не токмо еретиков, але і правовірних християн, по чину Церкве Святой Восточной не хранят на пагубу души своей» (арк. 5).

Сьогодні, коли сама Римо-Католицька Церква, згідно з ранньохристиянським підходом, навчає, що ціла анафора (євхаристійна молитва) є освячувальною, полеміка Рудницького має радше історичне значення. Однак важливо ознайомлюватися з працями забутих українських теологів, щоб усвідомлювати процес розвитку українського богослов'я.

¹⁰ Див.: *Українські письменники*, с. 605–610.

¹¹ о. Михайло Ваврик, ЧСВВ. Службник митр. К. Жоховського 1692 р. // *Записки ЧСВВ*, т. 12 (18). Рим 1985, с. 339.

¹² о. М. Ваврик, ЧСВВ. Службник митр. К. Жоховського, с. 337.